

Osztják mondattani tanulmányok

Beszámoló a K 68061 számú kutatás eredményeiről

A pályázatban az osztják (hanti) nyelv mondattanának két fejezetét kívántuk tüzesebb vizsgálat tárgyává tenni. Külön-külön vizsgáltuk az igeneves szerkezetek mondatbeli szerepét (Csepregi Márta) és a mondat belső időszerkezetét (Gugán Katalin). A két téma több ponton érintkezik, ilyen például az időhatározói viszonyt kifejező fínit és nem-fínit tagmondatok kérdése, ezeket a területeket közösen elemeztük, ill. elemezzük. S mivel a hanti nyelv vizsgált két nyelvjárásában, a színjaiban és a szurgutiban viszonylag kevés szöveg áll a kutatók rendelkezésére, célunk volt a vizsgálható korpusz növelése is.

Előre kell azonban bocsátanunk, hogy mivel a támogatási időszak alatt Gugán Katalinnak két gyermeke is született (2008-ban, illetve 2010-ben, és jelenleg is gyeden van), a projektben vállalt feladata elvégzését pedig nem tudta másnak átadni, a kutatás lassabban haladt az eredetileg tervezettnél. Kulcsfontosságú részét, az adatgyűjtést ugyan sikerült elvégezni, az adatok feldolgozása és publikálása azonban a vártnál több időt vesz igénybe. Ezért szeretnénk kérni, hogy legyen lehetőség arra, hogy az összefoglaló alapján készülő minősítést egy későbbi kiegészítő eljárásban az OTKA módosítsa, mert az eredmények egy részének publikálása csak a közeljövőben, de mindenképpen két éven belül várható.

A kutatás személyi feltételei

A pályázatban részt vevő két kutató (Csepregi Márta vezető kutató és Gugán Katalin résztvevő) munkáját egyéb megbízással segítette Molnár Zoltán és Ruttkay-Miklián Eszter. Előbbi a megjelentetett három kötet [1–3.]¹ technikai szerkesztését, valamint a hanganyag gondozását végezte, utóbbinak a színjai kötetek szerkesztését, a cirillbetűs szövegek átírását és fordítását köszönjük. Az előzetes tervben még Szofia Onyina is szerepelt az egyéb megbízással foglalkoztatandó munkatársak között, de neki 2007 őszén váratlanul haza kellett költöznie Hanti-Manszijszkba.

Hallgatói megbízással két hallgatót foglalkoztattunk. Németh Szilvia adatbevitellel, szkenneléssel, digitalizálással segítette munkánkat, Széll Melinda pedig a szurguti kötet angol fordítását, nyelvi ellenőrzését végezte.

A pályázat keretében elnyert kutatási támogatás jelentős részét arra szántuk, hogy hanti nyelvű szakértőket hívjunk meg a közös munkára, s végül összesen négy hónapot sikerült anyanyelvi adatközlővel történő konzultációval tölteni. Két adatközlővel dolgoztunk együtt, mindkettő szurguti nyelvjárású. Oleszja Szopocsina (20 éves tromagani hanti diáklány) már akkor segítette munkánkat, amikor 2008 tavaszán a Balassi Intézetben tanult magyar nyelvet. Ő 2011 januárjában visszatért egyhavi konzultációra. Ljudmila Kajukova (45 éves jugani hanti tanítónő és újságíró) 2009 januárjában, 2010 októberében és 2011 novemberében dolgozott velünk. A munka igen változatos volt. A szövegekből gyűjtött példamondatok elemzése, az adatok kérdőíves lekérdezése és pontosítása, spontán szövegek felvétele ugyanúgy beletartozott, mint a korábban rögzített folklór szövegek értelmezése, nyelvi és tárgyi magyarázatokkal való ellátása. A pályázat legnagyobb eredménye, hogy saját kutatásaink eredményeit anyanyelvi kompetenciával rendelkező, nyelvészetben némiképpen jártas, autentikus személyek ellenőrizték, igazolták, vagy esetleg cáfolták, s a szövegekben fellelhető példaanyagnál sokkal gazdagabban és árnyaltabban mutatták be a lehetséges variációkat, szinonim szerkezeteket. A lekérdezéseknek az aspektuskutatásra irányuló részét közösen végeztük, a szövegkiadásokkal kapcsolatos munkát és az igeneves szerkezetek vizsgálatát pedig Csepregi Márta egyedül. Ő intézte a pályázattal, a beszerzésekkel, az

¹ A szögletes zárójelközi számok a publikációnak a beszámolót követő közleményjegyzékben szereplő sorszáma utalnak.

adatközlők utazásával és ittlétével, a nyomdai közbeszerzésekkel kapcsolatos összes adminisztrációs és szervezési munkát is, mely munkaidejének tetemes részét elfoglalta.

A kutatás eredményei

A korpusz bővítése, szövegkiadás

A korpusz bővítésének négy forrása volt: Szofia Onyina saját szinjai szövegei, Csepregi Mártának az 1990-es évek elején rögzített hangfelvételei, K. F. Karjalainennak a 19. század végén feljegyzett keleti hanti szövegei valamint a pályázatban résztvevő szurguti hanti adatközlők példamondatai és szövegei. Mindezekről az alábbiakban számolunk be részletesen.

Szinjai hanti szövegek

2006-ban a pályázatot abban a tudatban fogalmztuk meg, hogy Szofia Onyina szinjai hanti nyelvjárású szakember még legalább két évig Budapesten fog dolgozni az ELTE Finnugor Tanszékének lektoraként. Hazaköltözése után azonban megszűnt a folyamatos nyelvészeti konzultáció lehetősége, ezért a nyelvészeti elemzésben a szurguti nyelvjárás került a központba. Viszont a nagy távolság ellenére sajtó alá tudtuk rendezni, és a Budapesti Finnugor Füzetek 20. és 21. köteteként kiadtuk Szofia Onyina Társalgási szótárát (2009), mely nyelvtani vázlatot és szószedetet is tartalmaz, valamint szöveggyűjteményét (2011) [1–2.]. Ezek a kiadványok egyrészt gyarapítják a szinjai nyelvjárású szövegek szűkös körét, s további kutatások alapjául szolgálhatnak, másrészt az egyetemi oktatásban is felhasználhatók. A kötetekben a hanti szövegek cirill és latin betűs átírásban egyaránt szerepelnek, valamint a 21. kötethez CD is tartozik mindkét kötet szövegeinek hanganyagával.

Szurguti hanti szövegek az 1990-es évekből

Csepregi Mártának a szurguti nyelvterületen gyűjtött anyagából a pályázati időszakban két közleménye jelent meg. Az Oleszja Szopocsina által 1998-ban és 2008-ban elmondott mesék párhuzamos szövegei Helsinkiben, a Finnugor Társaság folyóiratában, Sachiko Sosával közös közleményben láttak napvilágot, angol fordítással [10.]. A Budapesti Finnugor Füzetek 22. kötetében pedig hat meseszöveget közöltünk magyar, angol és orosz fordítással [3.]. A kötet Bevezetőjében utaltunk arra, hogy egy nagyszabású folklór szöveggyűjtemény van megjelenőben. A szövegek megfejtése és magyar fordítása a pályázati idő alatt történt meg a hanti adatközlők segítségével. Jelenleg hét, eddig közöletlen mitikus ének van nyomdakész állapotban a Jugan és a Tromagan mentéről, összesen mintegy 1500 sornyi terjedelemben, tizenöt egyéni ének, egy sámánszertartás, áldozati imák és találós kérdések. Az eddig közölt prózai szövegek mellett kiadásra várnak az Agan mentéről származó mesék és mondák mintegy 300 mondatnyi terjedelemben. A készülő kötetben így képviselve lesz minden folklór műfaj és a szurguti nyelvjárás összes változata (a Pim folyó kivételével). A kötetet a nemzetközi érdeklődésre tekintettel angol nyelvűnek tervezzük, keressük a lehetséges fordítót és a fordítás anyagi fedezetét.

Karjalainen 19. századi szövegeinek kiadása

K. F. Karjalainennak máig kiadatlanok a 19. század végén feljegyzett keleti hanti szövegei. A hagyatékban 69 oldalnyi tremjugani énekszöveg van (medveünnepi énekek és egy terjedelmes hősenek, néhány áldozati ima és 25 találós kérdés), hét oldalnyi Likriszovóban feljegyzett szöveg (öt rövid medveünnepi ének), valamint 89 oldalnyi vaszjugani szöveg. Ez utóbbi

kivételével a szövegek átírása és értelmezése megtörtént. A Karjalainen hagyatékka Csepregi Márta két konferenciaelőadáson foglalkozott [7, 12.], mindkettő nyelvészeti-nyelvtörténeti vonatkozású is volt. A 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson elhangzott előadás a jelen kutatás szűkebb témáját is érintette, vizsgált egy, csak a Karjalainen-szövegekben előforduló főnevesült participiumi alakot, és tárgyalta az igeneves szerkezeteket felváltó időhatározói és feltételes mellékmondatok kialakulásának kérdését.

Anyanyelvi adatközlők példamondatai, grammatikalitási ítéletei

A lekérdezések során kitüntetett szerepet játszottak a különféle, általában saját készítésű tesztek, melyeknek segítségével igen nagy mennyiségű szurguti hanti nyelvi anyagot gyűjtöttünk. A tesztek maguk igen sokrétűek voltak: szerepelt közöttük orosz nyelven alapuló fordítási feladat, valamint hanti nyelvű kérdőívek, melyekben egymástól részben eltérő szerkezetű mondatokról kértünk grammatikalitási ítéletet, illetve a mondatok jelentéseinek összevetését. Emellett kértünk az adatközlőktől bizonyos jelenségeket feltáró példamondatokat, vizsgáltunk segítségükkel produktivitási kérdéseket (l. alább), és készült olyan minőségű hangfelvétel is, mely fonológiai-prozódiai vizsgálatokra is alkalmas. Az így gyűjtött anyagot feldolgozva, nyelvészeti publikációkba ágyazva közzétettük, illetve közzétettük.

Nyelvészeti tanulmányok

Igeneves szerkezetek

A kutatás középpontjában a szurguti hanti nyelvjárás áll, de a vizsgálat során folyamatosan kitekintettünk mind keleti (V, Vj), mind déli (Irt, DN), mind északi (Syn, Kaz) irányba és tudatosítottuk az esetleges különbségeket.

Csepregi Márta a támogatási idő alatt folyamatosan gyűjtötte a példamondatokat a folyamatosan bővülő korpuszból, s mára kirajzolódott a szurguti hanti igenevek (folyamatos és befejezett melléknévi igenév, főnévi és határozói és tagadó igenév) szintaxisa.

A pályázat futamidejének lejártá előtt két részterülettel kapcsolatos tanulmány jelent meg: az egyik a participiumok 'hely' jelentésű utótaggal bővült szerkezeteit tárgyalja [4, 8.]. Ebben a tanulmányban sikerült elemezni egy olyan szerkezetet, mely csak a szurguti nyelvjárásra jellemző, és állítmányi helyzetben a nem-szemtanúság kifejezésére szolgál. Egy másik tanulmányban [9.] a szubjektív modalitás kifejezési módjait mutatjuk be. Ez a szurguti hantiban általában nem igével vagy segédige + infinitívusz szerkezettel történik, hanem – a hantiban egyébként nem használatos – 'van neki' habitatív szerkezettel.

Jelenleg több tanulmány kézirata van félkész, közel kész állapotban. Új eredménynek számít, hogy jelentősen árnyalni sikerült azt a régóta elterjedt állítást, hogy a befejezett melléknévi igeneves szerkezetekben a keleti nyelvjárásokban az ágensre utaló Px jel az igenévhez, a nyugati nyelvjárásokban a jelzett szóhoz kapcsolódik (oK 'eladtam ló' vs. oNy 'eladott lovam'). A szurguti nyelvjárásban mindkét szerkezetre van példa, s eltérő jelentésben használják őket. A jelzős participiumi szerkezetekkel kapcsolatban sikerült összeállítanunk egy különleges északi obi-ugor – szurguti hanti párhuzamos mondatsort, mely többféle összevetésre ad módot.

A jelzős participiumi szerkezetek a szóalkotásban is fontos szerepet játszanak. A szurguti hantiban az elvont cselekvések kifejezésére olyan szerkezeteket használnak, melyeknek utótagja képzőszerű, szemantikailag kiüresedett főnév ('tárgy', 'dolog', 'hely'). A szóalkotási stratégia ebben az esetben is némiképp eltér az északi nyelvjárásokban megismerttől.

A határozói viszonyokat esetragos vagy névutós particípiumi szerkezetekkel fejezik ki a szurguti hantik. Az esetragok közül a Lat, Loc, Abl, Instr-Fin, Transl végzések jöhetnek szóba – az északi nyelvjárásokhoz képest sokkal gazdagabb esetragozási paradigma teszi ezt lehetővé. A szerkezetek egyidejű, elő- és utóidejű időhatározói, valamint ok- és célhatározói funkcióban használatosak. Ugyanezeket a funkciókat, valamint egyéb viszonyokat névutós szerkezetekkel is ki lehet fejezni. Gyűjteményünkben tizennyolc olyan névutó szerepel, mely igenévvel állhat. Figyelemre méltó, hogy személyjelölővel ellátott particípiumok esetrag vagy névutó nélkül is helyettesíthetnek ok- és időhatározói alárendelő mondatot a mondat élén. A mondat végén pedig, állítmányi helyzetben igesülhetnek – a szurguti hantiban egyelőre csak a költői nyelvben, az északi nyelvjárásokban viszont a beszélt nyelvben is.

Az adatközlők fontos információkat adtak a szinonim szerkezetek használatával kapcsolatban is. A szintetikus, esetragos szerkezetek mellett a „fiatalok beszédében” egyre gyakoribbak a névutós szerkezetek, s terjednek az alárendelő összetett mondatok is, melyben szerepet kapnak a kérdő névmásokból grammatikalizálódott vonatkozó névmások és az absztrakt mutató névmásokból alakult utalószók. Ezen kívül módosítószók alakulhatnak kötőszókká, valamint orosz jövevény kötőszók is megjelennek.

A főnévi és határozói igenév, valamint a tagadó igenév mondatbeli funkcióit is sikerült tisztázni. A feltételes igenevet a mai szurguti hantik már nem használják, viszont feltételes mondatot többféle szinonim szerkezettel hoznak létre.

Terv szerint a fent vázolt problémák funkcionális elméleti keretben tárgyalva több közleményben, majd egy monográfiában látnak napvilágot a közeljövőben.

Aspektus és akcióminőség

A korábbiakban már ismertetett nehézségek miatt a kutatásnak ez a modulja a szurguti nyelvjárásra koncentrált. Közel 40 órányi hangfelvétel készült el a lekérdezések során, melyek vegyes típusú információt tartalmaznak: felolvasott fordítások, hanti nyelvű kérdőívek megbeszélése, számtalan ige-képző, illetve ige-igekötő kapcsolat közös vizsgálata szerepel rajtuk. Az adatok lejegyzése már megtörtént, feldolgozásuk jelenleg is tart, a még kiadatlan eredmények publikálása szándékaink szerint a következő két év során megtörténik, illetve ezekből írja Gugán Katalin még az idén leadandó doktori értekezését.

Még az adatközlőkkel való konzultáció előtt, de már a projektum témájához kapcsolódva készült el két tanulmány az aspektuskifejezéssel kapcsolatos témákból. Az egyiknek az a hipotézis volt a középpontjában, mely szerint a nyelvekben az igekötőrendszer grammatikalizációja kiváltja, vagy legalábbis kiválthatja az igeidőrendszer szegényedését. A tanulmány ebből a szempontból vetett össze korábban, a 20. század legelején lejegyzett, illetve mai szurguti szövegeket, és azt vizsgálta, hogy mi állhat az egyik múltidőjel eltűnésének hátterében, illetve hogy befolyásolta-e ez az időrendszerben megfigyelhető egyszerűsödés az igekötők használatát. A dolgozat [6.] azzal az eredménnyel zárult, hogy feltehetően egy tipikus grammatikalizációs folyamat játszódott le a szurgutiban, melynek eredményeképpen a befejezett jelen (*perfect*), azaz egy aspektuális és időbeli jelentést egyaránt hordozó gram egyszerű múltidőjellé vált, és egyben ki is szorította az általános múltidőjelet. Úgy tűnik azonban, hogy ez a változás az igekötőzés alakulására nem volt hatással. A másik, a kutatásnak még korai fázisában elkészült tanulmány [5.] azzal a kérdéssel foglalkozott, vajon általános-tipológiai alapon tartható-e az a megállapítás, hogy az ugor, illetve általában véve az SOV alapszórendű nyelvekben csak kontaktushatásra alakulhat ki igekötőhasználat (azaz olyan aspektuális jelentést hordozó morfémák használata, melyek prefixumként vagy partikulaként az igék előtt állnak). A tanulmány egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy a modern, már igen nagyszámú nyelven alapuló tipológiai munkák egyáltalán nem igazolják azt a feltevést, hogy az SOV nyelvektől tipológiailag idegen az igekötő-típusú

elemek használata. Másfelől a dolgozat mellett érvel, hogy a vélt vagy valós tipológiai idegenszerűség önmagában nem elég erős érv ahhoz, hogy egy nyelvi elemet idegen eredetűnek lehessen minősíteni.

Az adatközlőkkel történő közös munka során a mondat belső időszerkezetét kifejező nyelvi elemeket próbáltuk minél alaposabban feltárni. Így egyrészt sor került az aspektust, illetve akcióminőséget kifejező grammatikai morféimák, azaz igekötők és az igeképzők vizsgálatára, másrészt igyekeztük meghatározni, hogy a mondat aspektuális értelmezését potenciálisan befolyásoló egyéb mondatösszetevők (pl. az időmódosítók, a *tî* partikula, ill. a tárgy) hogyan kombinálódhatnak egymással, illetve az igekötőkkel és az igeképzőkkel.

Az igeképzők vizsgálata során nagy hangsúlyt kapott a produktivitás, mely az aspektuskutatás szempontjából kulcsfontosságú (hiszen csak azokról a képzőkről lehet mondani, hogy hozzájárulnak a mondat aspektuális értelmezéséhez, melyek produktívak, vagy legalábbis a velük képzett igealakok a beszélő számára szemantikailag transzparenssek), azonban pusztán írásos források alapján lehetetlen lenne ennek vizsgálata. A produktivitást fokozatos jelenségként értelmező kutatás² a lekérdezések során többféle módszerrel tesztelte az egyes képzők termékenységét. Az anyanyelvi adatközlők segítségével gyűjtöttünk viszonylag frissen átvett jövevényszavakat, és megvizsgáltuk, hogy ezek előfordulhatnak-e az aspektuális, illetve akcióminőség-jelentéseket kifejező képzőkkel. Emellett áttekintettük velük az írásos anyagok során összegyűjtött alapszó – képzett ige párokat, és tisztáztuk a származékok alapszóhoz viszonyított jelentését, illetve megvizsgáltuk, hogy a különböző eseményszerkezetű igék szabadon kombinálódhatnak-e az egyes képzőkkel.

Ezeknek az eredményeknek a feldolgozása még folyamatban van, de máris számos olyan jelenség került elő, amely figyelemre méltó. Ilyen például az, hogy a produktív képzők között egyaránt vannak a hagyományosan gyakoritónak, illetve mozzanatosnak nevezett, azaz (némileg leegyszerűsítve) a folyamatos és a befejezett aspektushoz egyaránt kötődő képzők. Ez azért lényeges eredmény, mert cáfolja azt a tipológiai hipotézist, hogy ha egy nyelvben akcióminőséget kifejező igekötő és igeképző is van, akkor a képzők olyan akcióminőségeket fejeznek ki, melyek folyamatos aspektusúak³. Ugyancsak érdemes összevetni a szurguti anyagok tanulságát a kompozicionalitási skála háttérében álló feltételezésekkel⁴. A szurgutiban ugyanis van olyan produktív frekventatív képző, amely hozzátehető azokhoz a relatív tövekhez, amelyek produktív mozzanatos (pontosabban: szubitív akcióminőségű, azaz az esemény gyors és teljes lefolyását jelölő) képzőt már tartalmaznak. A két képzővel ellátott igealak jelentése kompozicionális, azaz kiszámítható az alapige és a képzők jelentésének ismeretében, például a *λῶλ-τα* 'olvad' igéből képezhető a *λῶλᾶτῆ-τα* 'gyorsan felolvad', abból pedig a *λῶλᾶτῆτῆ-τα* 'felolvad, újra visszafagy, ismét felolvad', azaz tkp. 'többször felolvad' jelentéssel. A kompozicionalitási skála alapja az a feltételezés, hogy ha az aspektus morfológiailag jelölt, akkor az meg is határozza az egész mondat aspektuális értelmezését, tehát ebben az esetben az aspektus szintaktikailag nem kompozicionális. Ezzel szemben ha az igealakon az aspektusnak nincs morfológiai jelölője, akkor bizonyos mondatösszetevők befolyásolhatják a mondat aspektuális értelmezését, azaz „a szintaktikai kompozicionalitás [...] fordított arányban áll az aspektus morfológiai jelöltségével”.⁵ A kérdés csak az, hogy helytálló-e a kompozicionalitást leszűkítve, csak a szintaxisra értelmezve skálát felállítani, és hogyan lehet azon a szurgutit, vagy általában véve bármely nyelvet elhelyezni, ha az aspektus az igealakon jelölve éppúgy lehet kompozicionális, és kompozicionálisan módosítható, mint

² Ebben Ladányi Máriának a Produktivitás és analógia a szóképzésben c. monográfiájában bemutatott megközelítést követtük (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007).

³ I. Kiefer Ferenc 2006. Aspektus és akcióminőség (különös tekintettel a magyar nyelvre). Akadémiai Kiadó, Budapest. 197.

⁴ Kiefer Ferenc 1996. Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. MNy. 92: 257–268.

⁵ Kiefer 1996: 264.

szintaktikai eszközökkel a mondaton belül. Ezekről a problémákról, valamint az aspektuális kifejezőeszközök más alapokon történő tipológiai osztályozásáról tartott előadást Gugán Katalin a 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson, ennek írásos változata is megjelent [13.].

Az igekötők vizsgálata során igen sokféle kérdést kellett tisztázni. Egyrészt fontos feladat volt annak felmérése, hogy milyen morfoszintaktikai, prozódiai és szemantikai tulajdonságai vannak az igekötőknek, e tekintetben ugyanis a szakirodalom részben hiányos, részben pedig ellentmondásos. Mindez azért volt szükséges, mert ahhoz, hogy fel lehessen mérni, milyen szerepet játszanak az igekötők a mondat belső időszerkezetének meghatározásában, először meg kell tudni határozni azt, hogy mi tekinthető igekötőnek. Másrészt – természetesen – vizsgálni kellett az igekötők produktivitását is.

Az igekötők morfoszintaktikai jellemzőit hanti nyelvű, grammatikalitási ítéleteket kérő feladatlap segítségével vizsgáltuk; az eredmények alapján leszűrhető tanulságokat Gugán Katalin egy előadásban összegezte 2011 februárjában (Újabb eredmények a hazai obi-ugrisztikában). Ugyancsak vizsgálni fogjuk az igekötők fonetikai-prozódiai sajátosságait, ehhez az ELTE Fonetikai Tanszékén Markó Alexandra közreműködésével megfelelő minőségű hangfelvételt készítettünk egyik adatközlőnkkel, ennek a hangfelvételnek a feldolgozása is pár hónapon belül esedékes. Az igekötők termékenységének a vizsgálata részben jövevényigék segítségével történt, részben pedig jelentéstípusok szerint csoportosított igék különféle igékkel történő lehetséges kombinációinak lekérdezésével.

Ez a vizsgálat azon a hipotézisen alapult, hogy a mozgásigék, illetve hely- és helyzetváltozást kifejező igék meglehetősen szabadon kapcsolódnak az eredetileg irányjelölő igekötőkkel, míg a folyamatot, eredményt, illetve teljesítményt kifejező, valamint mozzanatos igékkel jóval korlátozottabbak a kombinációs lehetőségek, és csak azok az igekötők kapcsolódhatnak ezekkel az igékkel, amelyeknek az irányjelentés mellett valamilyen aspektus- vagy akcióminőség-jelentésük is kialakult. A vizsgálat ezt a hipotézist beigazolta. Az aspektus-, illetve akcióminőség-jelölés felé vezető grammatikalizációs skálán a *nõk* 'fel' jelentésű igekötő jutott el a legtovább, bár ez sem veszítette el eredeti irányjelölő funkcióját. Különösen érdekes volt a *tõwə* 'oda' jelentésű határozószó-igekötő viselkedése, mely egyaránt lehet deiktikus jelentésű határozószó ('oda'), de kifejezhet egy speciális akcióminőséget is, az exhaustivitást (túlzottságot), hasonlóan a magyar *agyon*, ill. *tönkre* igekötőkhöz.⁶ A *tõwə* második funkciójában történő előfordulásaihoz nagyon hasonló volt a feltételezhetően szelkup eredetű *tj̄k* viselkedése, mely szintén az esemény rendkívül intenzív módon történő lezajlását és egyben befejezettségét fejezi ki. (Ezt az elemet azért nem lehet teljes bizonyossággal igekötőnek minősíteni, mert vannak arra utaló jelek, hogy szintaktikai viselkedése némiképp eltér a többi igekötőtől). Az irányjelölő, de befejezettséget is kifejező *nõk*, a túlzottságot kifejező *tj̄k*, és a deiktikus, valamint akcióminőség-jelentést egyaránt kifejezni képes *tõwə* összehasonlító vizsgálata rendkívül tanulságosnak ígérkezik az igekötők grammatikalizációs folyamatának tanulmányozása szempontjából, akár a többi igekötő-ige párossal, akár a magyar *agyon*, illetve *tönkre* igekötőkkel összehasonlítva; ezeknek az eredményeknek az összegzése és publikálása is a közeljövőben várható.

A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a szurgutiban legalább négy akcióminőség fejeződik ki képző segítségével, további egy pedig igekötővel. Az esetleges hatodik akcióminőség, a rezultatívitás kategóriájának felvételét sem az teszi kérdésessé, hogy vannak-e ilyen akcióminőséget kifejező grammatikai morfémák a szurgutiban, hanem az, hogy ez a kategória egy speciális akcióminőség-e, amely aspektuális jelentést is hordoz, vagy pedig a rezultatívitás tulajdonképpen azonosítható a befejezettséggel a szurguti (és általában véve az

⁶ Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000. Az igekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 453–518.

igekötőket használó nyelvek) esetében. A telikusság / rezultativitás és a befejezettség érintkező kategóriák, a fogalmak kezelése és viszonya részben iskolafüggő is, de még azonos szemantikai megközelítést alkalmazó tanulmányok is jutottak egymással ellentmondó eredményre. A probléma megközelítés-függő jellege miatt nem lehet azt állítani, hogy a kérdés általános érvényben eldönthető, de arra a jelen kutatás keretében is történt kísérlet, hogy a grammatikalizációs kutatások eredményeit felhasználva tisztázzódják a rezultativitás és a befejezett aspektus viszonya. Erről tartott előadást Gugán Katalin 2008 májusában Észtországban, Tartuban a „Cognitive and Functional Perspectives on Dynamic Tendencies in Languages” konferencián *Aspect and Aktionsart in Khanty (Surgut dialect): perfective and related senses* címmel.

Az aspektus kompozicionalitásának vizsgálata kétféle anyagon alapult: orosz alapú fordítási feladatokon, és hanti nyelvű, szinonim mondatok közötti viszonyokat vizsgáló kérdőíveken. Mindkét típusú anyaggyűjtés még feldolgozás alatt van, de az orosz alapján készült fordítások alapján egy jelenséget már leírtunk. A folyamatos : befejezett szembenállás kifejezésének lehetséges areális sajátosságait vizsgálva ugyanis általában a befejezett alakokra irányult a figyelem. Gyűjtésünkben azonban éppen a folyamatosság kifejezésénél találtunk olyan osztják alakokat, amelyek feltehetőleg a megfelelő orosz szerkezet tükörfordításai. Az oroszban a folyamatos : befejezett szembenállás múlt időben visszaadhatja azt a jelentéskülönbséget, hogy az igével kifejezett esemény következtében létrejött állapot fennáll-e a beszédidőben, vagy sem. Azokban az esetekben, amikor a fordítandó orosz példamondatokban ezt jelölte a folyamatos, illetve befejezett múlt idejű alak, a szembenállás folyamatos alakjait az adatközlők következetesen gyakorító képzős osztják igealakokkal fordították [11.]. Ugyanebben a cikkben összevetettük a befejezett aspektusú orosz mondatokat azok szurguti megfelelőivel is, és ezeknek az esetében sokkal kevesebb interferencia-jelenséggel találkoztunk.

Tagadás

Bár pályázatunkban a mondattani jelenségeken belül az aspektus, illetve az igenevek szintaxisának vizsgálatára vállalkoztunk, az adatközlők segítségével még egy további mondattani kérdés, a tagadás, illetve a tagadó mondatokban megfigyelhető névmáshasználat vizsgálatára is sor került. A kérdés önmagában is érdekes, hiszen erről sem volt korábban rendszeres leírás, de a magyar nyelvtörténeti kutatások szempontjából is rendkívül fontos. Ennek a résztémának a vizsgálata során Kováts Zsófia segítségével sikerült Szofia Onyinától is adatokra szert tenni, tehát az elemzés nemcsak szurguti, hanem színjai adatokat is felhasználhatott. A gyűjtés alapjául orosz nyelvű kérdőív készült, melynek hantira fordítására kértük az adatközlőket. Az eredményeket részben mai magyar, részben ómagyar adatokkal összevetve Gugán Katalin előadást tartott 2010 novemberében *A nyelvtörténet vargabetűi: a tagadás és a tagadás szerinti egyeztetés története az ugor nyelvekben* címmel Piliscsabán, a Nyelvelmélet és diakrónia konferencia keretében. Ez az előadás lektorálás után ugyanezen a címen megjelent a konferenciakötetben is [14.]. Ennek a részkutatásnak a fő eredménye az volt, hogy bár a magyar tagadószó, illetve a tagadó névmások sorozata az északi hanti tagadó névmási előtaggal rokonítható etimológiailag, az eredeti határozatlan névmások feltehetőleg egymástól függetlenül értelmeződtek át tagadószóvá, ill. tagadó névmási előtaggá. A keleti hantiban megfigyelhető, a tagadószó mellett határozatlan névmást és nyomatékosító partikulát tartalmazó szerkezet azonban feltehetőleg ugyanannak a szintaktikai mintának a képviselője, mint amelyben az ómagyar során a tagadó névmás és a tagadószó grammatikalizálódott.

A támogatási idő alatt megjelent közlemények

Könyvek:

1. Onyina, Szofia 2009. Szinjai hanti társalgási szótár. Budapesti Finnugor Füzetek 20. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 87 p.
2. Onina Szofia 2011. Szinjai hanti szövegek. Budapesti Finnugor Füzetek 21. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 70 p.
3. Csepregi Márta 2011. Szurguti hanti folklór szövegek. Budapesti Finnugor Füzetek 22. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 137 p.

Könyvfejezetek:

4. Csepregi Márta 2008. Az osztják TAHI 'hely' szó helye a mondatban. In: Bereczki A. – Csepregi M. – Klima L. (szerk.): Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok 18. pp. 125–135. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, <http://klimala.web.elte.hu/18/12CsepregiMarta.pdf>
5. Gugán Katalin 2008. A nyelvtipológia és a nyelvtörténet viszonyáról az ugor nyelvek igezőtői kapcsán. In: Bereczki A. – Csepregi M. – Klima L. (szerk.): Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok 18. pp. 240–256. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, <http://klimala.web.elte.hu/18/23GuganKatalin.pdf>
6. Gugán Katalin 2008. Egy finnugrisztikai csodabogárról. Nyomozás a szurguti osztják jelöletlen múlt után. LingDok 7: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai, pp. 27–4
7. Csepregi Márta 2009. Az obi-ugrisztika egyik rejtélye. In: Oszkó B. – Sipos M. (szerk.): Tanulmányok a finnugrisztika és a nyelvtörténet köréből 1. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, pp. 15–25.
8. Csepregi Márta 2010. Причастные обороты со словом ТАХИ в хантыйском языке, Gábor Zaicz (ed.): Uralistics from Hungary – Уралистика из Венгрии. CIFU-11, Piliscsaba. pp. 10–18.
9. Csepregi Márta 2012. Akarat, kívánság, képesség, készség, lehetőség kifejezése a szurguti hantiban. In: Per Urales ad Orientem. Iter poliphonicum multilingue. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. pp. 39–52.

Folyóiratcikkek:

10. Csepregi Márta – Sosa, Sachiko 2009. Comparable Sample Texts of Surgut Khanty in 1996 and 2008. Journal de la Société Finno-Ougrienne 92. pp. 193–208. <http://www.sgr.fi/susa/92/csepregisosa.pdf>

Konferenci cikkek:

11. Csepregi Márta – Gugán Katalin 2010. Orosz hatás az osztják aspektus- és akcióminőség-rendszerre, É. Kiss K. – Hegedűs A. Nyelvelmélet és kontaktológia. PPKE, Piliscsaba, pp. 149–168.
12. Csepregi Márta 2011. Восточно-хантыйские тексты с конца XIX века. In: Csúcs Sándor et al. (szerk.), Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum Pars IV. Piliscsaba, pp. 53–60.

13. Gugán Katalin 2011. Aspect and Aktionsart: Typological Statements vs. Diachronic Observations. In: Csúcs Sándor et al. (szerk.), Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum Pars VI. Piliscsaba, pp. 62–69.
14. Gugán Katalin 2011. A nyelvtörténet vargabetűi: a tagadás és a tagadás szerinti egyeztetés története az ugor nyelvekben, É.Kiss K. – Hegedűs A. Nyelvelmélet és diakrónia. PPKE, Piliscsaba, pp. 65-84.